

на всякаква категоричност и завършеност, да-де право на изследователите му да определят неговото съзнание като „полифонично“.

И така, поставени на фона на грандиозния „ливански кедър“ (П. П. Славейков), нашите писатели съхраняват своята значимост. Тук голяма е заслугата на А. Анчев, който осъществява задочния диалог между Толстой и споменатите български писатели с разбиране за литературна и национална специфика. Неговото мислене се отличава с дълбоко присъщия му синтетизъм. Авторът предпочита панорамното движение в голямата тема и не проявява интерес към подробностите на изследваните явления. Затова мислите му тежнеят към глобалното обобщение и са изразени ясно и категорично.

Положителният резултат от наблюденията върху петимата български писатели от позициите на забележителната Толстова поетика в книгата на А. Анчев е налице. От подобно сравнение българската литература като цялостна идейно-естетическа система печели много в очите на читателя. Тя открива свои нови аспекти в многоликата си облик. Но прощете е двустранен — този, когото сравняваме, и този, с когото сравняваме, в точката на пресичане винаги откриват нещо, което може да се види само при сравнение, единствено в тяхното взаимноотражение и диалектическо взаимопроникване.

Присъствието на Л. Толстой в нашия литературен и културен живот, приносът му в изграждане „модела“ на българския роман през последния век е факт. Толстоовското начало в българското художествено съзнание се изяснява в едноевровните му усилия да изкачи трудните стъпала на една за-видна нравствено-философска и идейно-естетическа система.

Николай Звезданов

„REALISMUS IN DER RENAISSANCE“.

ANEIGNUNG DER WELT IN DER ERZÄHLEN-
DEN PROSA. Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar, 1977. S. 807

„Период в културното и идеологическото развитие на някои страни в Западна и Централна Европа, обусловен от зараждането на капиталистически отношения в тях.“ Така започва кратката статия за Ренесанса в една енциклопедия. Зад тези сухи изречения са скрити колосални постижения на човешкия дух, върхове в наука, изкуство, литература и философия, плодове на които днес са неотменна част от общочовешката култура. Един кратък „експеримент“ ни доказва това. Зад думата „период“ откриваме няколко стотици години — от начало и първи прояви през XIII в. до разцвет през XVI в.; под „някои страни“ намираме цяла Европа — от Италия до Нидерландия, от Германия до Англия,

влияние и дори първи подтипи именно в славянските страни. „Културното развитие“ обхваща делото на такива днес всепризнати титани на четка, перо и длето като Данте, Джото, Петрарка, Леонардо, Рафаело, Микеланджело, Брейгел, Дюрер, Еразъм, Рабле, Сервантес, Мор, Шекспир и десетки други. „Идейното развитие“ е плод на научните завоевания на Коперник, Бруно, Галилей, Парацелз, на великите географски открития и на изобретението на Гутенберг. А на „зараждането на капиталистическите отношения“ Маркс посвещава томове. Такъв е парадоксът на човешката абстракция чрез словото. Една дума съответствува на епохи, на хиляди човешки живота, на колкото противоречиви, толкова и закономерни прояви на световното развитие. И на една страница от културната история на човечеството — усвояването, възприемането и осъзнаването на действителността чрез художествената проза през периода на Ренесанса — е посветен сборникът, издаден от Роберт Вайман. Макар че книгата е плод на работата на седем автори, тя се възприема като едно цяло, като една монография върху тази тема. За това допринася не само съдържанието, но и самата структура на тома.

В увода Роберт Вайман защитава обособено концепцията на книгата — да обобщи историческите и естетическите основи и предпоставки за възникването и развитието на реалистичните методи в прозата на XVI в. Това обобщение се явява особено актуално и необходимо за две страни на социалистическата литературна наука: по-пълното осветляване на теорията на реализма и доизясняване на историята на ренесансовата литература, като при това литературно-теоретическият и литературно-историческият аспект влизат във взаимодействие и се допълват. В книгата са намерили място студии за едни от най-значителните произведения на световното литературно наследство: народните книги за Ойленшпиغل и Фаустус, произведенията на Бокачо, Рабле и Сервантес, т. е. повечето от най-важните творби на западноевропейската литература през епохата на Ренесанса. Тези студии представяват самостоятелни изследвания, същевременно в рамките на тази книга те са прекрасен илюстративен и доказателствен материал за теоретическите обобщения на Р. Вайман в първата част на книгата, в която той наред с уводните думи излага задълбочено и от марксистки позиции основните черти на теорията за ренесансовия реализъм, извлича образа на човека в литературата от взаимоотношенията между индивид и общество и доказва връзките между идеология и обществено съзнание.

Онези 70 страници, които са посветени на усвояването на действителността посредством литературата, надхвърлят рамките на един обикновен литературоведски труд. Тук Вайман използва многобройни исторически и полити-

чески паралели, за да изведе понятието за усвояване на действителността чрез човешката дейност и конкретно чрез изкуството и литературата от закономерностите и диалектиката в развитието на човешкото общество, базирани се главно на конкретните особености на епохата на преход от феодализъм към капитализъм. Тези страници бихме нарекли „синтез на диалектика с отражение на действителността чрез литературата“ (разбира се, със съсем условно название).

Четенето на тази книга ни напомня, че и в България е писано върху Ренесанса и е изследвана неговата литература, например от Исак Паси в неговите „Философски литературни етюди“, в които той посвещава някои свои есета на „енциклопедията на ренесансовата човечност“ — „Декамерон“ на Бокачо или на „разума на безумието“ — „Дон Кихот“ на Сервантес, които авторът нарича пътища на свободата, защото Ренесансът е действително нищо друго освен едно освобождение на огромен човешки потенциал от духовна енергия, намерила свое приложение в световната култура и човешко развитие чак до днешни дни.

Ренесансовата литература намира път към читателите в период, когато устното разказване се измества от печатаната книга и художественото произведение придобива предназначение на четиво за отделния индивид. С това се поставя начало на ново отношение между литература и общество. Прозата предлага вече задълбочено и комплексно отражение на действителността. Тя се обръща към далеч по-широк кръг читатели, активизира творческото търкуване и вживяване в прочетеното, идентифицирането и същевременно дистанцирането от разказаното и описаното. Р. Вайман характеризира Ренесанса като многопластов и противоречив период, през който художественото творчество търси нови форми и пътища за своето проявление и утвърждаване в областта на литературното отражение на действителността. Първоначално именно народните приказки, шванки и епоси, разказвани и предавани чрез песен, намират своето текстово пресъздаване чрез ренесансовата литература, като по такъв начин ги предават своя хуманизъм и народностен характер.

Този процес в надстройката е последица на коренни преобразования в базата — залавяне на феодалния строй и началото на прехода към буржоазно общество, преминаване от затворено стопанство към засилени контакти между хората, към създаване на национални пазари и оживяване на съобщителните връзки. Или по такъв начин ренесансовата литература и култура се явяват онзи инструмент на обществото, чрез който, от една страна, народното творчество се преобробта и пригажда към читателската публика, а, от друга страна, се отразява процесът на освобождение на човека от феодалните рамки и предрасъдъци и се отрежда

място на социални и идейни борби на времето като Селската война и Реформацията.

Вайман се връща към спора между Брехт и Лукач за реализма, застъпва схващането, че едва през последните десетилетия е било допринесено за изясняване на въпроса за реализма и се присъединява към мнението на някои светски литературоведи, че трябва да се преодолее шаблоните, неисторически представи за реализма. От позициите на марксистското литературознание той отрича, че реализмът е абсолютна категория, която съществува извън историята, и се изказва за едно понятие „реализъм“, което обхваща не само посредничеството между литература и общество, но и конкретните исторически предпоставки и условия, обуславящи процеса на осъществяване на тази връзка в самото съзнание на хората. Така реализмът представлява за Вайман сложен комплекс от взаимно влияещи се компоненти: отражение на действителността в нейната сложност чрез интегриране на чисто описателни, изобразителни елементи с исторически предпоставки при осъществяване на посредничеството между изкуство и общество.

За постигане точно определение на реализма Вайман предлага въвеждането и използването на понятието „усвояване“ (Aneignung), което представлява по своята същност сложен процес (комплекс от понятия) и в случая е труден за превод на български, защото в него се влага значение на художествено усвояване на света, включващо не само творческата страна на изкуството и литературата, но и тяхното възприемане и въздействие. Същевременно тук намират място и онези функции на изкуството да разкрива и изменя света, присъщи на процеса на отразяване на конкретната действителност. Това понятие има валидност само при конкретна историческа епоха — в случая при прехода от феодализъм към капиталистически обществен строй. В своите разсъждения Вайман се опира в широка степен на доказателствата на Маркс за промяната на условията на възпроизводство през периода на преминаване от една обществена формация в друга. Докато в миналите общества усвояването и възприемането на света не е било определяно от труда, в зараждащия се капиталистически строй именно трудът, обществената практика, търговията, съобщителните връзки и т. н. са онези фактори, които предопределят формите, начините и продукта на процеса на усвояване на света, т. е. те са вече опосредствувани.

Според Вайман поради конкретните исторически предпоставки през епохата на Ренесанса между отделните форми и функции на „усвояване“ на действителността съществуват постоянни взаимни връзки и зависимости в материалната, духовната и религиозната сфера. Занаят, наука и изкуство се намират тогава в много тесни връзки помежду си, преливат едно в друго. Поради тази особеност през това време са налице

много по-тесни и жизнени взаимоотношения между научното и художественото усвояване и възприемане на света, отколкото през XIX в.

В литературата този факт обяснява подвижните граници между проза, философия и публицистика, което изключва съществуването на чиста художествена литература в тесен смисъл. Така философията черпи материал и познание на пазара и си служи често с поетичен език и образност. Същевременно в епохата на Ренесанса идеите, материалът и фабулата не са вече предопределени от съсловната или религиозната принадлежност на писателя като член на една статична в рамките си обществена група. Напротив, хората на изкуството могат през Ренесанса вече сравнително свободно да избират условията и предмета на своята творческа дейност.

Базирайки се на тези особености на епохата и общественото развитие, Вайман схваща художественото усвояване като процес с много широки граници, вътре в които се осъществява обединяването на литературните способности и възможности на обществото и обществените потенциали на литературата. Отношението на този творчески комплекс към историята е двустранно. Първо, историята фигурира тук като конституиращ и оформящ литературата момент, и, второ, литературните произведения започват да живеят чрез присъщата им историческа обстановка. Тези изходни позиции ни дават право да разглеждаме прозата на Ренесанса като недостигнато досега по своята диалектика художествено постижение на обективността при отражението на конкретната историческа действителност и субективността при възпроизвеждането на различните форми на обществен живот тогава. Тази литература успява да обогати реализма, използвайки огромните възможности на зараждащия се (за периода) прогресивен обществен строй, без да чувства задръжките на все още не напълно развитите му противоречия.

На немския реализъм през Ренесанса е посветена главата „Истории и шванки: Немската проза от „Тил Ойленшпиگل“ до „Доктор Фаустус“ от Ингеборг Шпривалд. За изходен пункт на изложението си авторката избира специфичната картина на Германия през XV и XVI в., когато в стотиците малки княжества постепенно се появяват първите раннобуржоазни елементи на капиталистическо развитие. Липсата на централизация и единен пазар, неравномерното разпределение на новите производителни сили и отмиращите феодални порядки пречат и задържат израстването на съответни производствени отношения и политически мироглед. Тази изостаналост, от една страна, и бързото развитие на някакво свободни градове, от друга, допринасят за изостряне на противоречията между отделните класи и слоеве, които намират своя израз в една или друга форма на протест. Наред с феодалите главна опора

на старото е римско-католическата църква, която, създавайки своята „държава в държава“, задържа всякакво духовно развитие. Тук авторката търси и основата на онова революционно движение през периода 1517—1525 г., когато селяни, граждани и дребна аристокрация се обединяват за борба срещу Рим. Това движение, прераснало в селската война в Германия, което Енгелс нарича „първа от буржоазните революции в Европа“, определя облика на немската литература по онова време, и преди всичко зараждащата се немска проза, която чрез разпространението на книгопечатането все повече се пренастройва от слушателската към читателска публика.

Художествено пресъздаване на действителността с нейните конкретни прояви, тенденции и проблеми както на материалното, така и на духовното поле постигат три творби, с които немската проза внася своя принос в ренесансовата литература — „Тил Ойленшпиگل“, „Фортунатус“ и „Историята на д-р Фаустус“. В тях е разкрито цялото разнообразие на тогавашния свят, преценено през мирогледа на народа и изразено чрез шегите и сарказма на Ойленшпиگل, чрез развитието на търговското съсловие и зараждащата се буржоазия в лицето на Фортунатус и накрая чрез съдбата на Фаустус — вечно стремящия се и търсещ истината, от универсалното познание до отчуждението, от магията до хуманизма, ренесансов герой. Следователно разнообразието в немската проза на XV и XVI в. е резултат не само на различна тематика, но преди всичко на различни изходни позиции на художествените произведения, имащи съответствия в тогавашната немска действителност.

Ойленшпиگل се явява представител на онзи слой от феодалното общество, който е и най-неспокоен, и най-свободен — странстващи музиканти, студенти и калфи, скитници, просящи, фокусници. Една пъстра тълпа, която не се подчинява на законствалата феодална заседналост и крепостничество, а е вечно в движение, влизайки в непосредствен контакт с всички други слоеве на народа. Движейки се сред тях и с тях, Ойленшпиگل е като едно „странстващо огледало“, в което се отразява цяла тогавашна Германия. И понеже изходният му пункт са най-бедните народни слоеве, то критичните отблясъци на огледалото са насочени към църква, аристокрация и средновековни цехове. Със смях, ирония, сарказъм, понякога дори вулгарно той казва истини, които са насочени срещу феодалните норми и прегради, задушаващи личността. Чрез назоваването на тези истини и поднасянето им по неупореден, често хаплив и брутален начин се дават импулси на мисълта, насочени към противопоставяне на действителността и дори нейната промяна. Тук се крие и приносът на „Тил Ойленшпиگل“ в навечерието на раннобуржоазната революция. Ингеборг Шпривалд определя героя му като представител на плебейско-селската

опозиция срещу еснафа и аристокрацията, обаче и като един самотен бунтар във време, преди още масите да са се превърнали в революционна сила.

Съсем други проблеми третира „Фортунаус“. Изходната среда е светът на търговците, на зараждащата се търговска буржоазия. Чрез съдбата на представители от три генерации се проявява историческата действителност с цялата ѝ многообразност в края на Средновековието — първоначалното натрупване на капитал, обогатяването на прослойката на търговците и отделянето ѝ от производителите. В хода на разказа търговската буржоазия достига такова благосъстояние и ключови позиции, че вече не само подражава на аристокрацията, а даже я изпреварва в някои отношения. Шпривалд правилно подчертава, че авторът на епоса се отнася с несимпатия към аристокрацията и феодалната система, която тогава се е явявала пречка за социалното развитие. Същевременно зараждащата се буржоазия е представена като забогатяваща, икономически водеща, но лишена все още от политическа власт класа. И отново заключението на авторката — още е рано за политически претенции от страна на буржоазията.

Коренно различни проблеми предлага според нея „Историята на д-р Фаустус“. Тук границите са далеч по-широки, тематиката е по-богата — поставени са характерните за епохата алтернативи: отричане на религиозна светоглед или подчинение на християнските догми; теология или светска наука; суверенност на личността или примиренчество и преклонение пред лъжеавторитети. От предпоставките за дискусия по тези проблеми произтичат значението и въздействащата сила на сюжета. При опитите си да реши тези проблеми д-р Фаустус се изявява като тип на неуморния изследовател от епохата на Ренесанса с необуздан стремеж към знания и откровения, към овладяване тайните на природата и същевременно с пламъка на борбата срещу феодалната и църковната догма.

Авторката се спира на една особеност на книгата за Фаустус — тя служи на две различни и противоположни цели. Тук се касае за една поучителна история, която е предназначена да служи като пропаганда на религията. Същевременно в историята се отразява онази тенденция през XVI в., когато зародишът на естествените науки постепенно набелязва онова развитие, което ще доведе теологията до крах — експериментът и математическите изчисления изместват заблудата и догматичността на църковното „знание“.

Краят на д-р Фаустус се тълкува като доказателство, че буржоазията като прогресивна класа все още няма шансове за развитие във феодална Германия. След неуспешната раннобуржоазна революция през 1525 г. тя е претърпяла временен крах и все още не може

да бъде от решаващо значение нито в икономическо, нито в политическо отношение. Очевидно в Германия е било още твърде рано, за да може буржоазията да изиграе своята роля, поради което феодалните сили побеждават. Въпреки това разгледаните книги разказват за личности, които явно изразяват протест срещу феодалните отношения и носителите им. Техните действия и начини на мислене са призив да се изследват и открийт собствените възможности, да се опознае собствената личност и да се постигне свобода спрямо съществуващите условия.

На френската художествена проза е посветена студията на Хелга Милиц под заглавие „Франсоа Рабле: От народното прелание до светската книга“. И тук, както във всички останали глави изходната точка е историческата реалност във Франция през XVI в. с нейните дълбоки социално-икономически промени — развитие на селското стопанство и търговията, занаяти и промишленост, но същевременно и проява на социални противоречия между новозараждащите се класи. Рабле възприема многообразието на тази обстановка, от кралския двор до първите пролетаризирани маси, от позиции на един сравнително необвързан интелектуалец, който не е принуден да плаща дан на ничие съсловие или религиозна догма. С лична ангажираност той пресъздава по художествен начин икономическите, политическите и идеологическите особености през първата половина на XVI в. Сатирата е насочена срещу схоластиката, борбата срещу всичко, което ограничава чувствата, симпатията към реформаторски стремежи, възхвалята на творческата човешка сила, на живота и природата — всичко това свидетелства, че той е автор, който е прозрял тенденциите на развитие във Франция: издигане и налагане на буржоазията като класа и създаване на национално единство; конфликт между средновековния католицизъм и първите прояви на една духовна реформа; борба между хуманизъм и схоластика.

Авторката на този раздел стига до заключението, че е истинско постижение на Рабле да предаде в художествена форма цялата динамика в стопанската, социалната и духовната сфера на един свят, чийто диалектическа противоречивост крие в себе си промяната на всички критерии и мащаби. Това именно постига Рабле чрез описването на фантастичната по форма борба между природа и неприрода — едно художествено обобщение, до което той стига от своето колкото реалистично, толкова и критично отношение към действителността.

Чрез своите гигантски персонажи Рабле придава на утопично-хуманистичния стремеж към човешка универсалност извънредна сила. Чрез своите необикновени физически и духовни качества гигантите могат да преодолеят всякакви пречки по пътя към индивидуално самоусъвършенстване. Светът и околните обстоятелства са твърде малки, за

да им попречат и повлияят. В митическата фигура на Гаргантюа се отразява езическото поверие на галите за този великан, което се оказва много здраво сраснало с народния дух — митът за Гаргантюа остава незабравен след римското и германското нахлуване и продължава да живее дори през Средновековието като символ на един свят на изобилие и жизненост, като колективна народна мечта за нов Златен век. И докато във версията на църквата Гаргантюа се идентифицира с дявола или с някакво чудовище, то Рабле използва народните редакции на този мит, в които великанът мирно се труди с плуг и брадва и никому не причинява зло. Един факт свидетелства, че Рабле е избрал най-верния образ за своя герой — благодарение на приписваните му необикновени дела Гаргантюа и днес, 300 години след появата на произведението, е жив в спомена и съзнанието на народа с неповторимостта на историческа личност или дори на национален герой. Актуализацията на отдавна съществуващ мит е била възможна поради особеността, че през Ренесанса все още не съществува ясна граница между магическо и научно мислене. На тази основа роденото от народната фантазия се възражда, придобива сила и великаните се превръщат във фигури, сочени за пример на хората. В тях е въплътено всичко исторически важно за ренесансовата епоха.

В техните образи Х. Милиц открива елементи на два различни процеса, които взаимно се обуславят — дегероизация и идеализация. Изграждането на нови човешки качества се извършва само в борба срещу средновековната закостенялост и освобождаване от съсловните норми на поведение. Усвояването на нови образци се постига в същата степен, в която старият съсловно-рицарски идеал загубва своята привлекателност. Именно на тази цел служат различните изразни средства и художествени похвати у Рабле — дегероизация и идеализация, осмиване и утвърждаване, пародиране и възвеличаване. Чрез творческото възприемане и възпроизвеждане на мита за великаните, почитаво вече на новите социални отношения, в творбата на френския хуманист се постига не едно карнавално пълно усвояване на действителността като диалектика от унижение и възтържество, а като особен вариант на социално-идейния конфликт между настояще и минало.

Фигурите на Рабле проявяват забележителна подвижност, в която личи преходът от средновековния тип, характеризиращ се обикновено с точно определен, типизиран и шаблонизиран начин на поведение, към истински индивидуализиран човек, който се развива във връзка с променящите се обстоятелства. Все още героите му не преминават ясно очертано развитие, но това са жизнени персонажи, които се променят, проявяват гъвкавост и реагират на конкретната действи-

телност — това са бъдещите борби за реформа, за изменение на света, за освобождаване на човека от социални и духовни окови.

Сборникът завършва с обширната студия на Моника Валтер за прехода от рицарския роман към реализма в литературата: „Дон Кихот“ на Сервантес. „Най-испанска и същевременно най-общочовешка книга“ нарича Исак Паси тази творба на ренесансова Испания. Конфликтът между процеса на разпадане на феодалния строй и всеконните утайки от старото общество илюстрира обстановката в Испания през XVI в. Рицарските романи стават любимо четиво за онези слоеве, които се люшкат между минало и настояще, за които бъдещето е все още призрачно. В рицарските приключения те намират за себе си едно убежище от проблемите на действителността, поради което този вид литература е действувала тогава като особен вид манипулатор на общественото съзнание, като масова хипнотизация. По онова време това състояние на духа повлияват не само мечтите за приключения и далечни царства, но в значителна степен и тези за завладяване на Америка. Ето защо превръщането на Алонсо Кехана в Дон Кихот де ла Манча не е толкова индивидуална съдба, а обществен процес, характерен за Испания на XVI в.

Моника Валтер подчертава, че за пръв път в литературата един литературен герой се опитва да превърне в действителност онова, което е прочел. За пръв път един читател изживява една история, която той сам четел и рисува във въображението си. В рамките на романа възниква нов роман — един пионерски похват, чрез който авторът търси връзка между себе си, произведението и читателската публика.

Раздвижената епоха на XV—XVI в. засяга и Испания. Налице са размествания в обществото и прегрупиране на силите. „Дон Кихот“ е доказателство за този процес. За пръв път в епичния свят на мястото на идеализираната дотогава дворцова аристокрация навлиза представител на бедната дребна аристокрация с най-обикновени човешки желания и поведение. Същевременно различно е и отношението на този герой към обществото, към действителността и дори към самия себе си. По своите мечти и тяхното осъществяване той се различава от другите герои на художествената проза на XVI в. Според М. Валтер Дон Кихот е много по-свободен в своя избор на поведение и в изграждането на живота си, отколкото Ойленшпиگل или Гаргантюа и Пантагрюел.

Авторката на този раздел обръща внимание и на различното интерпретиране на произведението на Сервантес през вековете. Постояното преливане на действителност в мечта и на халюцинация в действителност дава повод през XVIII в. в Англия да разгледат „Дон Кихот“ като комичен епос за буржоазното всекидневие или като иронична критика на феодалните идеали. Немските романтици

на XIX в. оценяват преди всичко фантастичния елемент в романа и мнимото самостоятелно съществуване на идеи и идеали извън действителността. Но изходните позиции на Дон Кихот могат да звучат и съвсем съвременно, така например един Че Гевара, чиито революционни дела днес са почти легенда, се идентифицира с Дон Кихот, но вече в името на висши идеали за благо на другите.

Една мисъл обединява отделните раздели на сборника, издаден от Р. Вайман — как действителността през Ренесанса е била реалистично усвоена, възприета и отразена в различните страни на Западна Европа, при

различни исторически условия и в различни произведения на художествената проза, които обаче имат една обща характерна черта: вложени в тях стремеж да предадат на съвременници и поколения страстната външна и вътрешна борба срещу едно отживяло времето си общество, устрема към творческо изменение на света и копнежа по едно по-свободно и по-щастливо съвместно съществуване на хората. Тази мисъл е била и цел на авторите, които според нас са я постигнали.

Веселин Ванорджиев